

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Συνδρομητές για την Ακολουθία του Αγίου Σπυρίδωνος, Κέρκυρα 1847

Γιούλη Ευαγγέλου Μποτή

doi: [10.12681/er.250](https://doi.org/10.12681/er.250)

To cite this article:

Ευαγγέλου Μποτή Γ. (1995). Συνδρομητές για την Ακολουθία του Αγίου Σπυρίδωνος, Κέρκυρα 1847. *The Gleaner*, 20, 260–266. <https://doi.org/10.12681/er.250>

ανέβηκε αρκετές φορές στη σκηνή με επιτυχία και συστηματικά με τον παραλλαγμένο τίτλο «Η Άλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως».¹⁰ Αυτό ἀσφαλῶς ἐνισχύει τὴν πιθανότητα ἢ περιγραφή τοῦ R. Walsh νὰ ἀφορᾷ τὴν τραγωδία τοῦ Ζαμπέλιου. Ὑπάρχουν ἄλλωστε δύο ἀκόμη σημαντικὰ τεκμήρια ποὺ πρέπει νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπόψη μας. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὸν συγκλίνοντα γεωγραφικὸ χῶρο δράσης τῶν δύο Ἑπτανησίων: τοῦ νομομαθοῦς Ἰωάννη Ζαμπέλιου ποὺ ἀσκεῖ δικαστικὰ καθήκοντα στὰ Ἴονια νησιά κατὰ τὴ διάρκεια ποὺ ζεῖ καὶ ἐργάζεται ἐκεῖ ὁ Γερ. Πιτσαμάνος, τοῦ ὁποῦ μνημονεύονται, ὅπως εἶπαμε, καὶ περιοδεῖς. Μία ἄλλη, ὅχι δευτερεύουσα σύγκλιση προστίθεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ δύο εἶχαν πλησιάσει καὶ συνδεθεῖ μετὰ τὸν Ἄδαμ. Κοραή, ὁ ὁποῖος ὅχι μόνον γνώριζε ἀλλὰ καὶ ἀποδεχόταν ἐν μέρει τὶς δραματουργικὰς προσπάθειες τοῦ Ζαμπέλιου.

Ἐνα τελευταῖο σχόλιο ἀναφορικὰ μετὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ Walsh, «*written by a Greek at Vienna*». Εἶναι ἀρκετὰ εὐλογο νὰ ὀφείλεται σὲ σύγχυση καὶ νὰ ἀφορᾷ ἀδιακρίτως καὶ τοὺς δύο πιθανοὺς συγγραφεῖς τῆς τραγωδίας, μιὰ ποὺ καὶ οἱ δύο εἶχαν ἤδη ἐκδώσει ἔργα τους δημοσιευμένα στὴ Βιέννη, γνωστὰ στὸν ἑλληνισμὸ τῆς Πόλης. Τέλος καὶ οἱ δύο εἶχαν ἀφήσει ἴχνη τῶν θεατρικῶν τους ἐνδιαφερόντων σὲ αὐτὸν τὸν γεωγραφικὸ χῶρο.¹¹

Κλείνοντας θεωρῶ λιγότερο σημαντικὴ ὑπόθεση τὴν ἀπόλυτη ταύτιση τοῦ συγγραφέα καὶ ἀσφαλῶς πολὺ περισσότερο σημαντικὴ τὴν ὄργανικὴ ἐνταξὴ αὐτῆς τῆς μνείας στὸ σύνολο τῶν ἀποσπασματικῶν πληροφοριῶν ποὺ ἀνασυνθέτουν μερικῶς τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς.

ANNA TAMPAKHI

ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ, ΚΕΡΚΥΡΑ 1847

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ γιὰ τὴν ἐκδόση ἑλληνικῶν βιβλίων ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται στὰ μέσα περίπου τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ κράτησε ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου.¹ Ἡ τεχνικὴ αὐτῆ, ποὺ διευκόλυ-

10. Ν. Λάσκαρης, *Ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου*, Β', Ἀθήνα 1939, σσ. 65, 179, 236, 260· καὶ Δημ. Σπάθης, *Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ νεοελληνικὸ θέατρο. Ἐπτά μελέτες*, Θεσσαλονίκη, 1986, σ. 219 κ.έ. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος παραστάθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κέρκυρα, τὸ 1834. Βλ. Ν. Λάσκαρης, *Ἱστορία*, Α', Ἀθήνα 1938, σσ. 210-211.

11. Ὁ *Τιμολέων* τοῦ Ἰω. Ζαμπέλιου εἶχε παρασταθεῖ στὸ Βουκουρέστι (1818, 1820) καὶ στὴν Ὁδησσὸ (1818). Βλ. Ν. Λάσκαρης, *Ἱστορία...*, Α', Ἀθήνα 1938, σσ. 181, 199· καὶ Δημ. Σπάθης, *ὁ.π.*, σσ. 24, 34.

1. Philippe Piou, «Pour une étude quantitative du public des lecteurs Grecs à l'époque des Lumières et de la Révolution (1749-1832)», *Actes du pre-*

νε τὴν ἐκδοσὴ καὶ διακίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, προσέφερε καὶ μιὰ ἐξαιρετικῆς σημασίας ἱστορικὴ πηγὴ: τοὺς καταλόγους συνδρομητῶν ποὺ συνήθως δημοσιεύονται στὸ τέλος τῶν βιβλίων αὐτῶν. Ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἡ ἀξία τῆς πηγῆς αὐτῆς γιὰ τὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης καὶ τὴν ἔρευνα τῶν συλλογικῶν τάσεων καὶ νοοτροπιῶν τοῦ νεοελληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινού.²

Παρὰ τὴν μεγάλη ὅμως διάδοσὴ τῆς τεχνικῆς τῶν συνδρομῶν, λιγοστά τεκμήρια ἔχουν σωθεῖ ἀπὸ τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς διαδικασίας ἐγγραφῆς συνδρομητῶν. Σ' αὐτὰ τὰ λίγα ἔρχεται τώρα νὰ προστεθεῖ ἕνα νέο εὑρημα, μιὰ χειρόγραφη ἀπόδειξη εἰσπραξῆς συνδρομῶν τοῦ 1847³ γιὰ τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ ἴδιο ἔτος.⁴ Ὁ ἱερέας Γεώργιος Βούλγαρης βεβαιώνει ὅτι εἰσπράττει 16 τάλιρα καὶ 400 ὄβολα ἀπὸ τὸν ἔμπορο Γεώργιο Τοπάλη, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἐκδότη τῆς Ἀκολουθίας Ἰωάννη Τζεϊμπέντη. Τὸ ποσὸ ἀντιστοιχεῖ στὴν προεγγραφὴ συνδρομητῶν ἀπὸ τὴ Ἰθάκη γιὰ τριάντα πέντε ἀντίτυπα τῆς Ἀκολουθίας.

Ἄς δοῦμε ὅμως τὸ κείμενο τῆς ἀπόδειξης, ποὺ ἔχει ὡς ἐξῆς:

Κορφοῦς 1847, Ὀκτωβρίου 9, ἐννέα π(αλι)οῦ

Ὁ ὑπογεγραμμένος, ἐπιφορτισμένος παρὰ τοῦ ἀπόντος Κυρίου Ἰωάννου Τζεϊμπέντη ἐκδότην τῆς ἀσματικῆς φυλάδος τοῦ θαυ(ατου)ροῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος ταύτης τῆς πόλεως, βεβαιώνει ὅτι ἔλαβεν ἀπὸ τὸν ἔμπορον εὐγενῆ Κύριον Γεώργιον Τοπάλην, ἐπιφορτισμένον παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Νήσου Ἰθάκης Πανιερωτάτου Κυρίου Παϊσίου, τάλιαρα δεκαεῖς

mier congrès international des études Balkaniques et Sud-Est Européennes IV, Σόφια 1969, σ. 475-480 καὶ Φίλιππος Ἡλιού, «Βιβλία με συνδρομητῆς I. Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1749-1821)», Ὁ Ἐρανιστῆς 12 (1975), 101-179, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα.

2. Φίλιππος Ἡλιού, «Βιβλία με συνδρομητῆς I...», σ. 104-106.

3. Εὐχαριστῶ τὸν κύριο Δ. Γ. Ἀποστολόπουλο, ὁ ὁποῖος μοῦ ὑπέδειξε τὸ θέμα καὶ μοῦ παραχώρησε τὴν ἀπόδειξη γιὰ νὰ τὴν δημοσιεύσω, ὅπως καὶ ὄλους ὅσοι με βοήθησαν στὴν πρώτη μου αὐτὴ ἐργασία.

4. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι: *Ἡ θεία καὶ ἱερὰ ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμυθοῦντος τοῦ θαυματουργοῦ, πατρὸς καὶ προστάτου Κερκίρας, Νεωστὶ μετατυπωθεῖσα μετὰ πολλῶν προσθηκῶν. Κερκίρα, ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως, 1847.* Τὸ ἔργο ἔχουν καταγράψει ὁ Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 1, Παρίσι 1910, σ. 374, ἀρ. 1514, ὁ Louis Petit, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, Βρυξέλλες 1926, σ. 262-3, ἀρ. 21 καὶ οἱ Δ. Γκίνης - Β. Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 2, Ἀθήνα 1941, σ. 182, ἀρ. 4544. Ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν περιεχομένων τῆς Ἀκολουθίας τοῦ 1847 βλ. στὸν Ἀθ. Χ. Τσίτσα, «Ὑμνογραφικὰ καὶ βιογραφικὰ τοῦ ἱεροῦ Σπυρίδωνος», *Σπυρίδων ὁ Τριμυθοῦντος, Πατήρ καὶ προστάτης Κερκίρας, Τόμος ἀναμνηστικὸς ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τῆς 17ης ἐκατονταετηριδῆς ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, 270-1970*, Ἀθήνα 1970, σ. 154.

(16) και ὄβολα τετρακόσια (400) διὰ Σώματα τριάκοντα πέντε τῆς αὐτῆς ἀσματικῆς ἀκολουθίας, ἀποτελοῦντα τὴν ὀλικὴν Συνδρομὴν τῶν συνδροξάντων εἰς τὴν αὐτὴν νεοτύποτον φυλάδα τῆς προτύποθείσης Νήσου Ἰθάκης — Εἰς ἔνδειξιν δὲ βεβαιώσεως δίδεται εἰς τὸν ἄνωθεν Κύριον Τοπάλιν τὸ παρὸν ὅπως ὠφελήθη ὅπου καὶ τὰ ἐξῆς — Λέγω — Τάλ(λα)ρα 16 ὀβ. 400/00.

Γεώργιος ἱερεὺς Βούλγαρις

Προσφῶν 1847. Βύτιμαβ. γ. ἐνὶ Π.

Ὁ ὁμογεγενημένος, ἱεροποιεμένος παρὰ τῆς ἀσπύτου
 Πύρις Ἰωάννης Τζεϊμπέντης ἐκθέτην τῆς ἀσματικῆς φυλάδος τῆς Βουλγαρίας.
 Ἄγιος Σπυρίδωνος ταύτης τῆς κλήσεως, βεβαιώσας ὅτι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ
 ἑξαετούρου ἐξ ἑνὸς κύριου Γεωργίου Τοπάλην, ἱεροποιεμένος παρὰ
 τῆς ἐκείνου τῆς κλήσεως Ἰωάννη Πανιστωτάτη Πύρις Παισιῆς, τῆς
 λαοῦ Πάσης /16/ ὄβρα τετρακόσια /400/ διὰ Σώματα τῆς
 κούρα αὐτῆς τῆς αὐτῆς ἀσματικῆς ἀκολουθίας, ἀποτεροῦντα τὴν
 ὀλικὴν Συνδρομὴν τῶν συνδροξάντων εἰς τὴν αὐτὴν νεοτύποτον
 φυλάδα τῆς προτύποθείσης κλήσεως Ἰωάννη — εἰς ἔνδειξιν δὲ βεβαιώ-
 σεως δίδεται εἰς τὸν ἐκείνου κύριον Τοπάλην τὰ παρὸν ὅπως
 ὠφελήθη ὅπου καὶ τὰ ἐξῆς — Λέγω — Τάλ 16 ὀβ. 400/00.

Γεώργιος ἱερεὺς Βούλγαρις

Πανομοιότυπο τῆς ἀπόδειξης τοῦ 1847

Πρὶν προχωρήσουμε στὸν σχολιασμὸ τῆς ἀπόδειξης, θὰ παρουσιά-
 σουμε μερικὰ ἐπιπλέον τεκμήρια γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς Ἀκολουθίας. Τὰ
 στοιχεῖα αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπόδειξη φωτίζουν κάποιες πτυχές
 τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ ἔντυπου βιβλίου.

Ὁ ἐκδότης Ἰωάννης Τζεϊμπέντης μὲ σημείωμα ποῦ βρίσκεται στὴν
 σελίδα γ' τοῦ βιβλίου ἀφιερώνει τὴν Ἀκολουθία στὸν ὀρθόδοξο κλῆρο καὶ
 λαό. Στὴν σελίδα ε' καταχωρίζεται ἔγγραφο τοῦ πρωτοσυγκέλου καὶ το-
 ποτηρητῆ Κερκύρας ἱερομονάχου Ἀθανασίου Πολίτη, τῆς 14ης Φεβρουα-
 ρίου 1847, μὲ τὸ ὁποῖο δίνεται ἡ ἄδεια στὸν κύριον Ἰωάννη Τζεϊμπέντη νὰ
 ἐπανεκδώσει τὴν ἀκολουθία, μαζί μὲ τὸν βίο καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου
 Σπυρίδωνα. Ἀκολουθοῦν τὰ προλεγόμενα (σελίδες ζ'-ι'), ἡ ἀκολουθία, ὁ
 βίος, τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι πρὸς
 τιμὴν του καὶ σὸ τέλος, μὲ χωριστὴ ἀρίθμηση, ὁ κατάλογος τῶν συνδρο-
 μητῶν (σελίδες 1-8). Ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν συνδρομητῶν εἶναι:
 323 στὴν Κέρκυρα, 188 στὴν Κεφαλλονιά, 20 στὴ Ζάκυνθο, 30 στὴ Λευκά-
 δα, 30 στὴν Ἰθάκη καὶ 87 στοὺς Παξούς. Οἱ συνδρομητὲς διακρίνονται
 σὲ κληρικούς καὶ λαϊκούς· οἱ λαϊκοὶ φέρουν τὸν γενικὸ χαρακτηρισμὸ (Εὐ-
 γενέστατοι κύριοι).

Φαίνεται ότι η πρώτη ενέργεια του εκδότη ήταν να ζητήσει την έγκριση της εκκλησιαστικής αρχής (από το 1833 ως το 1848 μητροπολίτης Κερκύρας είναι ο Χρύσανθος Μασέλλος).⁵ Επρόκειτο βέβαια για μία δεδομένη διαδικασία, που αφορούσε όλα τα υπό έκδοση βιβλία, ανεξάρτητα από το περιεχόμενό τους.⁶

Η άδεια δίνεται στον Τζεϊμπέντη στις 14 Φεβρουαρίου του 1847, ενώ η απόδειξη του ιερέα Γεωργίου Βούλγαρη που παρουσιάζουμε εδώ συντάσσεται στις 9 Οκτωβρίου και το βιβλίο φέρει χρονολογία έκδοσης το 1847. Τα χρονολογικά αυτά τεκμήρια μάς οδηγούν στην υπόθεση ότι η έκδοση προαγγέλλεται μεταξύ Φεβρουαρίου και Οκτωβρίου και ότι κατά το ίδιο χρονικό διάστημα αρχίζει ή προεγγραφή συνδρομητών και η συλλογή χρημάτων. Οι τυπογραφικές εργασίες έχουν ολοκληρωθεί πριν από τον Οκτώβριο, όπως συνάγεται από το επίθετο «νεοτύποτον» που χρησιμοποιεί ο Βούλγαρης στην απόδειξη, όταν αναφέρεται στην *Ακολουθία*.

Όπως ήδη γνωρίζουμε από την σελίδα τίτλου του βιβλίου, ο Τζεϊμπέντης τυπώνει την *Ακολουθία* στην «τυπογραφίαν της Κυβερνήσεως», το μοναδικό τυπογραφείο που τότε λειτουργούσε· η επτανησιακή κυβέρνηση από το 1843 έχει μόνον επιτρέψει την λειτουργία ιδιωτικών τυπογραφείων στα Έπτάνησα, αλλά το πρώτο ιδιωτικό τυπογραφείο της Κέρκυρας, ο «Ερμής» του Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφεύς, δεν έχει αρχίσει ακόμη το 1847 να λειτουργεί.⁷

Σύμφωνα με την απόδειξη, ο Τζεϊμπέντης έχει αναθέσει στον κερκυραίο ιερέα Γεώργιο Βούλγαρη την συλλογή μέρους των συνδρομών για την έκδοση της *Ακολουθίας*. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η επιλογή αυτή είναι κάθε άλλο παρά τυχαία. Ο Γεώργιος Βούλγαρης είναι μέλος της οικογένειας Βούλγαρη, οικογένεια η οποία είχε κτητορικό δικαίωμα επί του ναού και του λειψάνου του Αγίου.⁸ Η θέση του «κτητορικού έφημερίου» του ναού του Αγίου Σπυριδώνος, την οποία κατέχει την περίοδο αυτή σύμφωνα με έντυπη έγκύκλια επιστολή του προς τον λαό της «εξοχής Κερ-

5. Βασ. Ατέσης, *Επίτομος επιστολική ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, τ. 1, Αθήνα 1948, σ. 136.

6. Η αίτηση του Τζεϊμπέντη πρέπει να υποβλήθηκε στον πρωτοσύγκελο στις 14 Φεβρουαρίου του 1847, αν ερμηνεύουμε όρθα το παρακάτω απόσπασμα από την άδεια που του δόθηκε: «... αναγνούς την αναφοράν του Κυρίου Γωάννου Τζεϊμπέντη προσενεχθεΐσαν αύθημερόν». Ας σημειωθεί ότι τα πρωτότυπα της αίτησης και της άδειας δεν σώζονται, σύμφωνα με διαβεβαίωση του πατρός Αθανασίου Χ. Τσίτσας· ακολούθησαν την τύχη των αρχείων της περιόδου.

7. Μέχρι το 1843 υπήρχε μία μόνο τυπογραφία στα Ίονια, η κυβερνητική, με έδρα την Κέρκυρα· βλ. Ντίνος Κονόμος, «Επτανησιακός τύπος (1798-1864)», *Επτανησιακά φύλλα* 5 (1964), 89, 83 [99].

8. Βλ. Νικόλαος Βούλγαρης, *Άληθής έκθεσις περι του εν Κερκύρα θανατουρου του λειψάνου του Αγίου Σπυριδώνος*, Κέρκυρα 1857· η γνησιότητα των εγγράφων που εκδίδει έχει αμφισβητηθεί, όπως και τα κτητορικά δικαιώματά της οικογένειας στο ναό και στο λείψανο του Αγίου.

κύρας», τοῦ Δεκεμβρίου 1850,⁹ τὸν καθιστᾶ κατεξοχὴν ἀρμόδιο —καὶ συνάμα πρόθυμο— πρόσωπο γιὰ νὰ συμβάλει στὴν ἔκδοση καὶ στὴν προώθηση τῆς Ἀκολουθίας. Μάλιστα στὸν κατάλογο συνδρομητῶν ἐγγράφεται (ὡς «Γεώργιος ἱερεὺς Κόμ. Βούλγαρις») γιὰ 10 ἀντίτυπα, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι συνδρομητὲς παραγγέλλουν μέχρι 6 ἀντίτυπα.¹⁰ Ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπόλοιπες εἰδήσεις πού διαθέτουμε γιὰ τὸν Γεώργιο Βούλγαρη συνδέουν ἔμμεσα τὸ ὄνομά του μὲ τὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα.¹¹ Τὸ 1872 μάλιστα ὁ Βούλγαρης, πού ἔχει πλέον τὸν βαθμὸ τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλου τῆς Κερκύρας, ἐκδίδει ξανά ὁ ἴδιος τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος.¹² Τὴν χρονολογία θανάτου του παρέχει τὸ φυλλάδιο ἀνωνύμου μὲ τίτλο «Τῆς μακαρίας μνήμης τοῦ σεβασμιωτάτου ἱερομονάχου πρωτοσυγκέλλου τῆς ἐν Κερκύρα ἐκκλησίας Γεωργίου Βουλγάρεως», πού ἐκδόθηκε στὶς 20 Ἀπριλίου 1886.¹³

Οἱ εἰδήσεις γιὰ τὸν εὐγενὴ ἔμπορο Γεώργιο Τοπάλη εἶναι πενιχρές. Ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη τοῦ 1847 φαίνεται ὅτι λειτουργεῖ ὡς μεσάζων μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου Ἰθακῆς Παΐσιου καὶ τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ ἐκδότη τῆς Ἀκολουθίας. Ἡ ἴδια ἡ Ἀκολουθία μᾶς δίνει πιθανῶς μιὰ ἔμμεση πληρο-

9. Τὴν ἐπιστολὴ δημοσιεύει ὁ πατὴρ Ἀθ. Χ. Τσίτσας, *Γύρω ἀπὸ τὸ ναὸ καὶ τὸ ἱερό λείψανο τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος. Miscellanea (Τετρακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ)*, Κέρκυρα 1994, σ. 25, σημ. 54. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ ὁ ἱερέας Γεώργιος Βούλγαρης καλεῖ τὸν λαὸ τῆς «ἐξοχῆς Κερκύρας» νὰ προσφέρει λάδι προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὸν ἐξωραϊσμὸ τῶν ἀσημένιων καντηλιῶν καὶ νὰ ἐπισκευάσει τὴν ὄροφὴ τοῦ ναοῦ.

10. Ὁ ἱερομόναχος ἡ ἱερεὺς καὶ κόμης ἐμφανίζεται συνδρομητὴς σὲ τουλάχιστον ἄλλα 11 βιβλία τῆς περιόδου. Τὸν κύριο Φίλιππο Ἥλιου, πού πρόθυμα μού παρήχρησε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ.

11. Ὁ ἱερέας Γεώργιος Βούλγαρης ταυτίζεται μὲ τὸν ἀκρίριον Κόμητα Βούλγαριν», στὸν ὁποῖο ἀφιερώνει τὸ βιβλίον του «Νέα Ἀπόδειξις Τῆς προστασίας τοῦ Ἁγίου καὶ Θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος» ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Βάλμης τὸ 1856 (Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 2, Παρίσι 1910, σ. 440, ἀρ. 1870 καὶ Δ. Γκίνης-Β. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία...*, τ. 3, Ἀθήνα 1957, σ. 20, ἀρ. 6991). Τὸ 1878 ὁ ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Κάππος τοῦ ἀφιερώνει βιβλίον μὲ τίτλο «Ἐπιστολιμαία ἀπάντησις πρὸς τὸν κύριον S. G. U. Δὲ-Βιάζην... καὶ κδ' οἴκοι εἰς ἔπαινον τοῦ θαυματουργοῦ καὶ πολιούχου Κερκύρας ἁγίου Σπυρίδωνος...» (Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 2, σ. 640, ἀρ. 3100).

12. Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 2, σ. 596, ἀρ. 2823 καὶ Louis Petit, *Bibliographie...*, σ. 264, ἀρ. 27. Ἀφιερώνει τὴν ἔκδοση στὸν μητροπολίτη Κερκύρας Ἀντώνιο Χαριάτη.

13. Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 2, σ. 706, ἀρ. 3525. Ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή στὴν ἐπιτύμβια πλάκα τοῦ τάφου του, τὴν ὁποία ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ι. Τυπάλδος-Λασκαράτος, «Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἀνεκροταφείου Κερκύρας», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 28 (1985) 232.

φορία για τὸν Τοπάλη. Στὸν κατάλογο συνδρομητῶν, ἀνάμεσα στοὺς μαθητὲς τοῦ Ἰονίου Γυμνασίου Κερκύρας ποὺ προεγγράφονται γιὰ ἓνα ἀντίτυπο ὑπάρχει καὶ κάποιος Κωνσταντῖνος Γεωργίου Τοπάλης. Ὁ Γεώργιος δὲν ἔχει ἐγγραφεῖ συνδρομητῆς, γεγονός ποὺ ἐξηγεῖται ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν γιός του.¹⁴ Ἀλλὰ καὶ ἡ σχέση τοῦ Τοπάλη μὲ τὴν Ἰθάκη δὲν εἶναι ξεκάθαρη¹⁵ φαίνεται ὅτι μέλη τῆς κερκυραϊκῆς οἰκογένειας Τοπάλη εἶχαν ἐμπορικές δόσοληψίες μὲ τὴν Ἰθάκη στὸ δευτερο περίπου μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα. Στὸ τέλος τοῦ αἰώνα ἓνας ἄλλος Γεώργιος Τοπάλης, προερχόμενος ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἐγκαθίσταται στὴν Πάτρα.¹⁶

Τέλος ὁ ἐπίσκοπος Ἰθάκης Παῖσιος, ὁ ὁποῖος ἀναθέτει στὸν Γεώργιο Τοπάλη τὴ συλλογὴ τῶν συνδρομῶν τῆς Ἰθάκης, εἶναι ὁ Παῖσιος Καραβίας.¹⁷ Ἡ θέση καὶ τὸ κύρος του ἐξηγοῦν τὴν κινητοποίησή του γιὰ τὴν προσώθηση τῆς Ἀκολουθίας.

Ὅσο γιὰ τοὺς συνδρομητὲς τῆς Ἰθάκης, ὁ κατάλογος ποὺ δημοσιεύεται στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ἐπιβεβαιώνει ὅτι οἱ προεγγραφῆς ποὺ ἔγιναν ἦταν γιὰ 35 ἀντίτυπα τῆς Ἀκολουθίας. Ἀπὸ τοὺς 30 συνδρομητῆς, οἱ 8 εἶναι κληρικοὶ καὶ οἱ ὑπόλοιποι λαϊκοί. Ὁ ἐπίσκοπος Παῖσιος προεγγράφεται γιὰ 6 ἀντίτυπα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι γιὰ ἓνα.¹⁸ Τὰ ὀνόματα τῶν συνδρομητῶν αὐτῶν εἶναι τὰ ἐξῆς:¹⁹

14. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γεώργιος Τοπάλης ἐμφανίζεται συνδρομητῆς σὲ τουλάχιστον τρεῖς βιβλία τῆς περιόδου (βλ. σημ. 10).

15. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γεώργιο, στὴν Κέρκυρα βρισκόμαστε τὸν Σπυρίδωνα Τοπάλη, σὲ κατάλογο τῶν ἐμπόρων τοῦ νησιοῦ τὸ 1858 (Γερ. Χυτήρης, *Ἡ Κέρκυρα στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Κοινωνικὴ δομὴ καὶ πολιτικὴ ἔκφραση, δημόσια οἰκονομία, ἰδιωτικὴ οἰκονομία*, Κέρκυρα 1988, σ. 85-86), τὸν Ε. Τοπάλη τὸ 1866 (Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 2, σ. 552, ἀρ. 2553), τὸν —ἀποβιώσαντα— Δημήτριο καὶ τὸν γιό του Κωνσταντῖνο, εὐεργέτη τοῦ Πτωχοκομείου Κερκύρας, τὸ 1870 (Nakis Pierris, *Bibliographie Ioniennne; Suppléments*, Ἀθήνα 1966, σ. 147, ἀρ. 739). Στὴν περίοδο 1864-1890, ὁ Σ. καὶ ὁ Σπ. Τοπάλης εἶναι πλοιοκτῆτες τριῶν ἱστιοφόρων πλοίων ποὺ περιλαμβάνονται στὸ νηολόγιο Ἰθάκης (Εὐάγγελος Κ. Ζαβιτσάνος, *Ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ἰθάκης. Ἀπὸ τῆς ἀρχαιστάτης ἐποχῆς καὶ διὰ μέσον τῶν αἰώνων μέχρι τοῦ 1950*, Ἀθήνα 1952, σ. 75).

16. Nakis Pierris, *Bibliographie Ioniennne...*, σ. 250, ἀρ. 1433 καὶ Κώστας Ν. Τριανταφύλλου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, Πάτρα 1980, β' ἐκδοση, σ. 387. Κατὰ τὸν Τριανταφύλλου ὁ Τοπάλης καταγόταν ἀπὸ τοὺς Καλλαρῶτες τῆς Ἠπείρου.

17. Οἱ ἀπόψεις γιὰ τὸν χρόνο τῆς θητείας του στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο ποικίλλουν. Πιθανῶς ἦταν ἐπίσκοπος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1833-1853. Βλ. Π. Χιώτης, *Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεῖματα Ἑπτανήσου*, τ. 6, Ζάκυνθος 1887, σ. 180-181 καὶ Ἀρχιμ. Θεόκλητος Φιλιππαῖος, «Ἐκκλησιᾶς Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαὶ καὶ ἐπίσκοποι (1833-1960)», *Θεολογία* 31 (1960) 549.

18. Ἀπὸ τοὺς 30, οἱ 15 ἐμφανίζονται συνδρομητῆς μόνο σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο, οἱ 7 σὲ ἄλλο ἓνα, οἱ 4 σὲ ἄλλα 2, οἱ 2 σὲ ἄλλα 3, ἓνας σὲ ἄλλα 4 καὶ ἓνας σὲ ἄλλα 6 (βλ. σημ. 10).

19. Πιραχθεῖτο τὰ ὀνόματα ὅπως ἀκριβῶς ἀναγράφονται. Γιὰ ἀρετὰ ἀπὸ αὐτὰ

ΙΘΑΚΗ			
		Ιωάννης Δεσαλέρμος	1
		Ιωάννης Βλασσόπουλος	1
Ο Επίσκοπος Ιωάννης Παΐσιος	6	Σπυρίδων Τζάκος	1
Γεδεών Ιερομόναχος Πρωτοσύγγελος	1	Σπυρίδων Βλασσόπουλος ποτέ	
Πανάρετος Ιερέυς Γαλάτης	1	Παναγή	1
Ευστάθιος Ιεροδιάκονος Βλασσόπουλος	1	Γεώργιος Βλασσόπουλος	1
Χαράλαμπος Ιερέυς Γαλάτης	1	Σπυρίδων Στανέλος	1
Νικόλαος Ιερέυς Βλασσόπουλος	1	Γεράσιμος Παξινός	1
Νικόλαος Ιερομόναχος Καλλίνικος	1	Γεώργιος Γ. Παΐζης	1
Παναγιώτης Ιερέυς Τρηλείβας	1	Βασίλειος Παΐζης	1
		Θεόδωρος Σιρμάς Ιερέως Γεωργίου	1
		Παναγιώτης Α. Κουτουβέλης	1
		Διονύσιος Κουτουβέλης Θεοδώρου	1
		Βασίλειος Βεντούρας	1
		Ιωάννης Παΐζης	1
		Σωτήριος Καισαράτος	1
		Γεράσιμος Γαλάτης	1
		Δημήτριος Γράψας	1
ΕΥΤΕΝΕΣΤΑΤΟΙ ΚΥΡΙΟΙ			
Νικόλαος Καρβούνης	1		
Γρηγόριος Πεταλάς ποτέ Ιωάννου	1		
Σωτήρις Μαρούλης ποτέ Νικολάου	1		
Δημήτριος Κούργας	1		
Γεώργιος Ιερονιλάου Βλασσόπουλος	1		

Ἡ σύγκριση τῆς συμμετοχῆς κατὰ νησι τῶν κατοίκων τῶν Ἑπτανήσων στὴ συνδρομὴ τῆς Ἀκολουθίας²⁰ ὀδηγεῖ στὴν διαπίστωση ὅτι ἡ διακύμανση τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ φαίνεται ὅτι συναρτᾶται ἀπὸ παράγοντες συχνὰ ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴν τάξη μεγέθους τοῦ κάθε νησιοῦ, παράγοντες ποὺ ἴσως νὰ σχετίζονται μὲ τὴς θρησκευτικὰς συμπεριφορὰς καὶ τὴς τοπικιστικὰς διαφοροποιήσεις.²¹

Κλείνοντας αὐτὸ τὸ σημείωμα γιὰ τὰ ἐκδοτικὰ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ 1847 ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ἐκδοση τοῦ Τζεϊμπέντη, ἡ δέκατη τρίτη ἀπὸ τὴς εἴκοσι συνολικὰ γνωστὰς ὡς τὴν ἐκδόσεις τῆς ἀσματικῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα ποὺ πραγματοποιήθηκαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1674 καὶ 1951, ἀποτέλεσε σταθμὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου καὶ χρησίμευσε ὡς ὑπόδειγμα γιὰ ἀρκετὰ ἀπὸ τὴς μεταγενέστερες.²²

ΓΙΟΥΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΠΟΤΗ

βλ. Σπ. Ν. Μουσοῦρης (Φῶτος Γιοφύλλης), *Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἰθάκης καὶ ἐπώνυμα Ἰθακησίων*, Ἀθήνα 1959, σ. 91-134.

20. Στὴν Κέρκυρα ἐγγράφονται 323 συνδρομητὰς γιὰ 362 ἀντίτυπα, στὴν Κεφαλλονιά 188 γιὰ 210, στὴ Ζάκυνθο 20 γιὰ 22, στὴ Λευκάδα 30 γιὰ 37, στὴν Ἰθάκη 30 γιὰ 35 καὶ στοὺς Παξοὺς 87 γιὰ 88.

21. Ἡ περίπτωση τῆς Ζακύνθου μὲ τὴν ἀρκετὰ χαμηλὴ συμμετοχὴ ἐνδέχεται νὰ ὑποκρύπτει καὶ κάποιον ἄλλο παράγοντα, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ: ἡ ἀναγραφή τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν σὲ ἐνιαία κατηγορία, μοναδικὴ περίπτωση στὸν κατάλογο, μπορεῖ νὰ σημαίνει ἀνωμαλία στὴν συλλογὴ τῶν συνδρομῶν ἢ στὴν ἀποστολὴ τῶν ὀνομάτων στὸ τυπογραφεῖο.

22. Ἀθ. Χ. Τσίτσας, *Ἑμνογραφικὰ καὶ βιογραφικὰ*, σ. 144, 154, 165-6.